

Muhtelit Mübadele Komisyonu

Mübadele kelimesi değişim anlamında kullanılmaktadır. Nüfus Mübadelesi dendiğinde ise XX. yüzyılın ilk çeyreğinde **Lozan** görüşmeleri sırasında Türkiye ve Yunanistan arasında 30 Ocak 1923 tarihinde Türkiye’de yaşayan Ortodoks Rum azınlık ile Yunanistan’da yaşayan Türk-Müslüman azınlığın değişimi anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti çok sayıda (Müslüman ve gayrimüslim) milleti bünyesinde yüzyıllarca barış içinde barındırmayı bilmiş ancak XVII. yüzyılın sonu itibarıyla Avrupa devletleri ile yaptığı savaşlarda yenilmeye başlamıştır. Bu yenilgiler XVIII. ve XIX. yüzyıllarda da devam edince, siyasî, askerî ve ekonomik kayıplarının yanında toprak kaybetmeye de başlamıştır. Kaybettięi topraklarda kalan Müslümanlar, siyasî, dinî ve ekonomik baskılara uğramış ve Anadolu’ya göç etmeye başlamıştır. Balkan Savaşları bu göç hareketinin son dalgasını oluşturmuştur. Yunanistan’dan Anadolu’ya göç etmek zorunda kalan Müslüman nüfus, **İttihat ve Terakki** Hükûmeti tarafından Anadolu’da Rumların yoğun olarak yaşadıkları bölgelere yerleştirilince, buradaki Rumlarla ciddi problemler yaşanmaya başlamıştır.

Mübadele fikri aslında ilk olarak 1912-1913 Balkan Savaşları sonunda gündeme gelmiştir. Bu savaşlar sonunda Meriç Nehrinin batı kısmı (Türk ve Müslümanların yaşadığı Batı Trakya) Yunanistan’da, nüfusunun çoğunluğu Rum ve Bulgar olan Doğu Trakya da Osmanlı’da kalmıştı. Bu savaşlar sırasında elli bin civarında Bulgar Bulgaristan’a göç ederken, bir o kadar Müslüman da Osmanlı içlerine göç etmişti. Savaş sonrasında Bulgaristan ve Osmanlı Devleti arasında yapılan 29 Eylül 1913 tarihindeki İstanbul Antlaşması’na “Gönüllü Mübadele” içeren bir protokol eklenmiş, fakat I. Dünya Savaşı’nın çıkması nedeniyle uygulama imkânı olmamıştır. Türk ve Müslümanların çoğunlukta olduğu Balkan vilayetlerinin kaybedilmesi Osmanlı üzerinde ekonomik olduğu kadar siyasi etkilere de neden olmuştur.

Osmanlı Devleti’nin Balkan Savaşları sonunda Türk ve Müslümanların yaşadığı Batı Trakya’yı kaybetmesi aslen bu bölgede doğup yetişen **Mustafa Kemal** ve **Talat Paşa** gibi asker ve siyasî liderlerin İttihat ve Terakki Döneminde Anadolu’ya odaklanmasına sebep olmuştur. Böylece Anadolu’nun Türkleştirilmesi politikası ön plana çıkmış, ilk olarak **Celal (Bayar) Bey** önderliğindeki gruplar Ege kıyılarındaki Ortodoks Rumları Yunanistan’a göçe zorlamışlardır. Yunanistan da 14 Kasım 1913 Atina Antlaşması’na uymayarak Müslüman Türkleri göçe zorlamaya başlamıştır. Bu problemi çözmek için Osmanlı Hükûmeti ile Yunan Hükûmeti arasında mübadele müzakereleri yapılmış ve 1914 Osmanlı-Yunan Nüfus Mübadelesi sözleşmesi imzalanmıştır Ancak I. Dünya Savaşı’nın başlaması nedeniyle uygulamaya konulamamıştır. 1919’dan itibaren Yunanistan ve Osmanlı Devleti arasındaki göç sorunu had safhaya çıkınca Osmanlı’nın Atina’daki elçisi **Galip Kemali Bey**’den farklı bir öneri gelmiştir. Galip Kemali Bey hatıratının 101. sayfasında **Venizelos**’a şöyle bir öneride bulunduğunu yazmıştır:

“...Mösyö Venizelos’a sırf bir şahsi mülâhaza kabilinden Makedonya’daki Müslümanlarla Aydın Vilayetinde meskûn Rumların mübadele edilmesi, bunların bırakacağı emlakın de mübadele suretiyle onlara verilmesi ve aradaki fark-ı fiyatın Hükümetlerce tazmin edilmesi yolunda bir i’tilâf yapılmasını teklif ettim.”

Venizelos karşı çıkmamasına rağmen bu önerinin uygulanması ile ilgili harekete geçmemiştir. I. Dünya Savaşı sonunda Anadolu’yu işgal eden İtilaf Devletleri ve Yunanistan’ın Millî Mücadele ile Anadolu’dan atılması sonucu Türk devletinin kurulması ile Yunanistan ve Türkiye arasında göç meselesi tekrar gündeme gelmeye başlamıştır. Lozan görüşmelerinde bu sefer nüfus mübadelesi teklifi Venizelos tarafından ortaya atılmış, görüşmeler devam ederken 30 Ocak 1923 tarihinde “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi” sözleşmesi imzalanmıştır. Bu sözleşmenin hükümlerini uygulaması için de Muhtelit (Karma) Mübadele Komisyonu kurulmuştur.

Sözleşmede Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun görev, yetki ve sorumlulukları da yazılmıştır. Buna göre Mübadele Sözleşmesi'nin yürürlüğe girmesi ile bir ay içerisinde Türk ve Yunan hükûmetlerinden dörder üye, I. Dünya Savaşına katılmamış devletlerin (İsveç, Danimarka ve İspanya) vatandaşlarından Milletler Cemiyeti Meclisinin seçtiği üç üye ile Komisyon toplam on bir üyeden oluşturulmuştur. Komisyonun başkanlığını tarafsız üyelerden her biri dönüşümlü olarak yapmak üzere yetkilendirilmiştir. Komisyona gerekli gördüğünde bağımsız üyelerden birinin başkanlığında bir Türk bir de Yunan üye ile alt komisyon kurma yetkisi de verilmiştir.

Türkiye Komisyona görevlendireceği dört üyeyi belirlemek için İcra Vekilleri Heyetinin 17 Temmuz 1923 tarihli toplantısında konuyu değerlendirmiştir. 8 Ağustos 1923 tarihli toplantısında ise **Dr. Tevfik Rüştü (Aras) Bey**'in başkanlığında **Dâhiliye Vekâletinden** Haydar Bey, **Sihhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletinden** Hamdi Bey, Maliye Vekâletinden Müfettiş İhsan Bey ve Evkaf Vekâletinden Seniüddin Bey'i görevlendirmiştir. Ayrıca Türk Heyetindeki diğer işler için Hariciye Vekâletinden Haydar Bey ve İktisat Vekâletinden Harun Bey ile **Hilal-i Ahmeri (Kızılay)** temsilen Dr. Ömer Lütfi Bey de delege olarak belirlenmiştir.

Komisyonda **Cemiyet-i Akvamı** temsil edecek tarafsız üyeliklere İsveç Hariciye Memuru Mr. Eric Einer Ekstrand, Danimarka iş adamlarından Mr. Karl Marius Widding ve İspanya'dan Don Manuel Manrique de Lara görevlendirilmişlerdir.

Yunan Hükûmeti ise Mr. Jean Papas, Mr. Alexander Pallis, Mr. Ankonius Calvocoressi ve Mr. P. Canaginis'i Komisyon üyesi olarak belirlemiştir.

Muhtelit Mübadele Komisyonu karşılıklı göçü denetlemek, mübadillere ait taşınır ve taşınmaz malların tasfiyesini gerçekleştirmek için bırakacakları mallara değer biçerek mübadilin bıraktığı mallarına karşılık borç tutarının yazılı olduğu belgeyi mübadile vermek gibi görevleri ifa etmek üzere göreve başlamıştır. Komisyonun hizmetleri karşılığında yapacağı harcamaları Türk ve Yunan hükûmetlerinin karşılayacağı Mübadele Sözleşmesi'nde belirtilmiştir. Komisyonun aldığı kararlar her iki tarafı da bağlayıcı olacaktır. Her iki ülke üyeleri ve tarafsız üyelerin istifa ve ölüm nedeniyle üyelikten ayrılmaları durumunda yerlerine aynı usul ile yeni üyeler seçilmiştir.

Muhtelit Mübadele Komisyonu çalışmalarını daha etkin ve yerinden sürdürmek için Yunanistan ve Türkiye'de biri Türk, biri Yunan ve başkanı da tarafsız üyelerden oluşan Tali (Alt) Komisyonlar kurmuştur. Tali komisyonlar mübadillerin taşınır ve taşınmaz mallarını ve kıymetlerini "Tasfiye Talepnameleri" ne işleterek gittikleri ülkelerde karşılıklarının kendilerine verilmesini sağlamak için çalışmışlardır. Muhtelit Mübadele Komisyonu Türk Heyetinin teklifi ile Yunanistan'da Selanik, Kandiye, Hanya, Drama ve Kavala'da Tali Komisyonlar kurmuştur. Bölgesel olarak kurulan bu komisyonlar çevre illerindeki mübadiller ile de ilgilenmişlerdir. Daha sonra Yunanistan'da Kozana, Kayalar ve Komotin'de de üç Tali Komisyon kurulmuştur. Türkiye'de ise Komisyonun Yunan Heyetinin teklifi ile İstanbul, İzmir, Mersin, Samsun, Yozgat ve Doğu Trakya'da Tali Komisyonlar kurularak bu iller ve çevre illerindeki mübadillerin kayıtlarını tutmuşlardır. Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun Yunanistan ve Türkiye'de kurduğu bu Tali (Alt) Komisyonlar mübadillerin menkul ve gayrimenkul mallarını işledikleri Tasfiye Talepnamelerini dört nüsha olarak düzenlemişlerdir. Bunlardan biri düzenlendiği mahalde kalacak, biri Muhtelit Mübadele Komisyonu'nda dosyalanacak, biri göç ettikleri ülke hükûmetine gönderilecek, bir diğeri ise mübadilin kendisinde kalacaktır. Tasfiye Talepnameleri bugün Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivinde tasnifi yapılmış ve araştırmacıların hizmetine sunulmuştur.

Mübadelenin kapsamı Sözleşmenin 1. maddesinde belirtilmektedir. Buna göre: Türk topraklarında yerleşmiş Rum

Ortodoks dininden Türk uyruklarıyla, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadele edileceği ifade edilmektedir. Bu kapsama giren hiçbir Rum-Ortodoks Türk Hükûmetinin izni olmadıkça Türkiye'ye, hiçbir Müslüman-Türk Yunan Hükûmetinin izni olmadıkça Yunanistan'a yeniden dönerek orada yerleşemeyecektir. 2. madde ise 1. maddeye getirilen istisnaları düzenlemektedir: Birinci maddede öngörülen mübadele: a) İstanbul'da oturan Rumları (İstanbul'un Rum ahalisini), b) Batı Trakya'da oturan Müslümanları (Batı Trakya'nın Müslüman ahalisini) kapsamayacaktır. 1912 Kanunuyla sınırlandırıldığı biçimde, İstanbul Şehremaneti daireleri içinde, 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş (établis) bulunan bütün Rumlar, İstanbul'da oturan Rumlar sayılacaklardır. 10 Ağustos 1913 tarihli Bükreş Antlaşması'na göre Batı Trakya Bölgesinde yerleşik bulunan tüm Müslümanlar Batı Trakya'da oturan Müslümanlar olarak sayılacaklardır.

Türkiye 2. maddede belirtilen istisnalar dışında, mübadele kapsamında olup da Yunanistan'a gönderilmesi gereken bir kısım Rum azınlığı, Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun bilgisi dâhilinde Yunanistan'a gönderilmekten muaf tutmuştur. Bu grupta mübadeleden istisna edilenler:

1. Özel nedenlerle istisna edilenler,
2. Askeri nedenlerle istisna edilenler,
3. Mübadelesi tecil olanlar şeklinde üç kısma ayrılabilir.

Özel nedenlerle istisna edilenler Türk veya mübadeleye tabi olmayan gayrimüslim erkeklerle evlilik yapmış olan Rum asıllı kadınlardan oluşmaktaydı. Mübadele Sözleşmesi imzalanmadan önce Müslüman olan Rum-Ortodoks şahıslar mübadeleye tabi olmayacaklardı. Bu aşamada temel belirsizlik, söz konusu tarihten önce ihtida ederek (Müslüman olarak) bir Müslüman ile evlenmiş olmakla beraber, nüfus kayıtlarına geçirilmemiş Rum kadınlarının durumu ile ilgiliydi. Durumu açıklığa kavuşturmak amacıyla Türk Hükûmeti "27.7.1924 tarihinde Mübadele Sözleşmesi'nin imza tarihinden önce ihtida ederek izdivaç etmiş olan (evlenen) kadınlarla, aynı tarihten önce ihtida etmeyerek Müslümanlarla izdivaç etmiş olan kadınların da mübadeleye tabi olmadıkları" şeklinde bir karar almıştır. Türk Hükûmeti 26.8.1925 tarihinde ek bir karar alarak mübadeleye tabi olmayan gayrimüslim erkeklerle, Mübadele Sözleşmesi'nin imzalanmasından önce evlenen ve nikâhlarını bu tarihten önce nüfusa kaydettiren Rum Ortodoks kadınların da mübadeleden muaf olacağını ilan etmiştir.

İkinci grup istisnalar askerî ve insanî sebeplere dayanmaktadır. Bu gruptaki istisnalar, Kurtuluş Savaşı sırasında askerî ve insanî yardımda bulunan Rumları kapsamaktadır. Türkleri Yunan mezaliminden kurtaran Rumlar ile Türk istihbaratına yardımcı olan Rumlar bu kategoride yer almaktadır.

Üçüncü grup ise mübadelesi tecil edilen Rumlardan oluşmaktadır. Bu gruba girenler kimsesiz, sakat ve marazlı kimselerdi. Muhtelit Mübadele Komisyonu Türk ve Yunan hükûmetlerine mübadelesinde zorluklar olacağından bu kapsama girenlerin mübadelesinin tecil edilmesinin yararlı olacağını önermiştir. Hükûmetler bazı istisna kararları olsa da bu konudaki nihai karar Muhtelit Mübadele Komisyonu'na aitti.

Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun çalıştığı sürece bütün üyelerin maaşları, yardımcı hizmetleri ifa eden memurların maaşları ile Komisyonun diğer bütün masraflarının Türk ve Yunan hükûmetlerince karşılanacağı Mübadele Sözleşmesi'nde belirtilmişti. Komisyonun bir yıllık tahminî masrafını içeren bütçesi tarafsız üyelerce hazırlanmıştır. Daha sonra her iki hükûmetin onayına sunulmuştur. Onay alınan bütçe miktarı her iki hükûmetçe yarı yarıya Komisyona ödemiştir.

Sonuç olarak Muhtelit Mübadele Komisyonu Kasım 1923'te ilk Türk kafilenin Türkiye'ye gelişi ile başlattığı mübadele çalışmasını bazı sorunlara rağmen 1930 yılına kadar sürdürmüştür. Komisyonun çalışmasını Yunanlıların çıkardığı **etablis** meselesi ciddi anlamda zorlaştırmıştır. Mübadele Sözleşmesi'nde istisnalar ifade edilirken "İstanbul'da yaşayan Rumlar"dan kastedilen 1912 İstanbul Şehremaneti Kanunu olmasına rağmen, Komisyonun Yunan Heyeti buna itiraz etmiş ve 30 Ekim 1918 **Mondros Mütarekesi** tarihinin esas alınması gerektiğini iddia etmiştir. Türk Heyeti ise 1912 yılına kadar İstanbul'a gelip yerleşen Rumları kapsadığını savunmuştur. Sözleşme Fransızca yazıldığı için Fransızca "etablis" kelimesini her iki tarafın farklı yorumundan çıkan bu sorun tarihî literatüre "Etabli Meselesi" diye geçmiştir. Bu sorunu Muhtelit Mübadele Komisyonu çözemeyince konu Milletlerarası Adalet Divanı'na götürülmüş, burada yapılan savunma ve görüşmeler sonunda Yunan Heyetinin iddiasına yakın bir şekilde Yunan ve Türk hükûmetinin anlaşmasıyla 1930 yılında çözülmüştür. Muhtelit Mübadele Komisyonu 9 Aralık 1933 tarihindeki Türk ve Yunan hükûmetleri arasında imzalanan "Türk-Rum Ahali Mübadelesi Muhtelit Komisyonu'nun İlgasına Dair Ankara Mukavelenamesi" ile yürürlükten kaldırılmıştır. Komisyonun resmî yapısı bu antlaşmanın her iki ülke meclisinin onayından geçmesinden sonra sona ermiştir.

İbrahim BAŞ

KAYNAKÇA

1725 Sayılı Mübadele-i Ahali Hakkında Lozan Muahednamesiyle Atina İ'tilâfnâmesinin Tatbikatından Mütevellit Mesailin Halli İçin Yunanistan ile İmza Edilen Mukavelenamenin Tasdikini Mutazammın Kanun, Kabul Tarihi: 17.06.1930, Resmî Gazete Tarih: 01.07.1930, Sayı: 1534.

ARI, Kemal, "80. Yılında Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Sempozyumu", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)**, C 5, S 12, (Bahar 2006), s.145-152.

ARI, Kemal, **Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.

BOZDAĞLIOĞLU, Yücel, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl 18, Özel Sayı: 3, Ocak 2014, s.9-32.

ÇELEBİ, Ercan, "Mübadillerin Yunanistan'daki Mal Kayıtları ve Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Taleplerleri", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)**, C 5, S 12, Bahar 2006, s.35-46.

ÇELEBİ, Ercan, "Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Oluşturulan Komisyonlardan Muhtelit Mübadele Komisyonu ve Faaliyetleri", **Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi**, C 8, S 1, 2006, s.107-120.

ÇETİN, Nurten, "1914 Osmanlı-Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 24, s.149-172.

ERİM, Nihat, "Milletlerarası Daimî Adalet Divanı ve Türkiye", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C 8, S 3, Ocak 1951, s.44-59.

Göç: Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923), Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

Lozan Mübadilleri Mübadele Sözleşmesi, Lozan Mübadilleri Vakfı, www.lozanmubadilleri.org.tr/mubadele-sözleşmesi/, Erişim Tarihi: 30.11.2020.

MERAY, Seha L., **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler**, (Önsöz: İsmet İnönü), Çev. Seha L. Meray, Takım 1, Cilt 1, Kitap 1, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1969.

ÖKSÜZ, Hikmet, "Türk-Rum Nüfus Mübadelesinin Sebep ve Bazı İstisnaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 16, S 48, s.753-768.

SÖYLEMEZOĞLU, Galip Kemâli, "Galip Kemâli Söylemezoğlu Hatıraları", **Canlı Tarihler**, C 5, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1946.

Türk-Rum Ahali Mübadelesi Muhtelit Komisyonunun Kaldırılmasına Ait Mukavelenamenin Tasdiki Hakkında 1/826 Numaralı Kanun Lâihası ve Hariciye ve Bütçe Encümenleri Mazbataları (Sıra No: 60), T.C. Başvekâlet Kararlar Müdürlüğü, Tarih: 10.12.1933, Sayı: 6/3613.

20/05/2022 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/muhtelit-mubadele-komisyonu/?pdf=3457> adresinden erişilmiştir